

Людмила Поплавська

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ПРИКМЕТНИКИ-КОМПОЗИТИ В РОМАНІ «СОФІЯ» ЛЕСІ РОМАНЧУК

У статті йдеться про насиченість складними прикметниками мови роману «Софія» Лесі Романчук, висвітлюється питання зв'язку художнього стилю зі світоглядом автора, взаємодії загальноновживаної й авторської мови.

У дослідженні також здійснено лексико-семантичний аналіз складних ад'єктивів, виділено їх основні групи за структурними ознаками, визначено стилістичні функції.

Ключові слова: прикметники, композиції, семантика, емоційно-оцінний, стилістичний, експресія.

Першоелементом індивідуального стилю письменника є слово. В ньому автор закріплює своє бачення та розуміння дійсності, певні світоглядні ідеали, наслідки творчої пізнавальної діяльності. Саме через художнє слово читач поринає у світ авторських ідей та образів, пізнає сутність творчості письменника.

Відомо, що особливістю художнього стилю є те, що він поєднує елементи всіх стилів, відбирає мовні засоби з різних джерел, із різних історичних періодів; серед них є як ненормативні, так і ті, що перебувають на периферії сучасної літературної норми, а також і ті, що є вже традиційними, усталеними, перевіреними часом та історією.

Мова художньої літератури постійно оновлюється, в ній віддзеркалюються зміни, яких зазнає народнорозмовне мовлення. Письменник, чутливий до слова, до його емоційної, експресивної природи, не може не помічати таких змін. Н.М. Сологуб зазначає, що письменник, з одного боку, розбудовує національну мову, виявляє її приховані здатності, і його словник з авторськими «прирошеннями» смислу ніби протистоїть понятійному значенню багатьох загальноприйнятих слів і сполучень, і з другого, – видобуваються ці «прирошення» з тієї мови, якою пише письменник. Свіжість, не трафаретність використання мовних засобів у майстра слова поєднується завжди з глибиною проникнення в загальні потенції мови. Опробування нових словесних зв'язків у художньому тексті, підхоплене й підтримане узусом, робить їх нерідко здобутком загальної мови, а інколи й об'єктом загальних словників [Сологуб 1991, с.17].

Зрозуміло, що, ставши засобом втілення неповторного письменницького ідейно-художнього задуму, слово загальнонародної мови із властивими йому семантичними та емоційно-експресивними характеристиками не може залишатися незмінним. У системі естетично організованого цілого, яким є кожний твір письменника, слово набуває нових якостей: збагачується його смислова структура, розширюються можливості художньої виразності. В новій естетичній значущості відбиваються особливості творчого світосприйняття, індивідуальна манера образно-асоціативного мислення майстра слова. Особливо це стосується тих мовних засобів, які формують основоположні образи письменника й характеризуються високою частотністю вживання. Повторення, модифікації, трансформації, неочікувані поєднання з іншими одиницями надають їм особливої художньо-смислової цінності, оживляють їх, роблять неповторними та оригінальними.

У складній і багатогранній прозі Лесі Романчук особливе місце посідають саме такі мовні одиниці – прикметники-композиції.

Актуальність нашого дослідження зумовлена важливістю вивчення домінуючих складних ад'єктивів у художньому мовленні талановитої української письменниці, мовотворчість якої на сьогодні поки що є малодослідженою, потребою довести, що ці мовні одиниці є необхідним структурним компонентом текстового поля, постійним джерелом поповнення загальномовного словника і засобом творення як традиційних, так і авторських епітетів.

Мета нашої роботи – виявити особливості функціонування складних прикметників у романі «Софія» Лесі Романчук, здійснити лексико-семантичний аналіз якісних та відносних ад'єктивів, виділити основні групи прикметників-композицій за структурними ознаками, визначити їх стилістичні функції.

Досліджували функціонування складних прикметників, морфемний склад, особливості словотворчих процесів, семантики такі вчені, як М.Т. Доленко («Складні прикметники у сучасній українській літературній мові», 1953), З.П. Олійник («Складні прикметники з початковим нумеративним компонентом у сучасній російській та українській мовах», 1976), О.О. Селіванова («Складне слово: мовні моделі світу (основи зіставної композитології російської та української мов)», 1966). У цих працях знаходимо детальну характеристику складних слів, зокрема й складних прикметників, аналіз класифікацій їх структурно-семантичних функцій. Окрім цього, різним аспектам дослідження семантики складних оказіональних прикметників у сучасній українській мові присвячені наукові розвідки Н.В. Гаврилук, Г.М. Вокальчук, Н.О. Данилюк, В.Н. Вовк, Л.В. Пашко та ін. Н.Ф. Клименко у праці «Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові» подає детальний опис словотвірної і семантичної структури складних слів української мови, зокрема й прикметників. Дослідниця розкриває специфічні семантичні та словотвірні властивості складного слова, зіставляє його із простими словами, поєднуваними у словосполучення, на основі яких і творяться складні сполуки, чітко розмежує слова-композиції й слова-юкстапозити.

У художній літературі роль складних прикметників загальновідома: вони надають тексту різнобарвності, неповторного художнього відображення дійсності, виконують емоційно-оцінну функцію.

Прикметники-композиції Лесі Романчук незвичайні, їхня художня випадковість у тексті, невимушеність зіставляюваної з іншими поняттями ознаки закликає читача звернути увагу на слово, прислухатися до його мелодики, змісту, відчутти за ним думку автора. Крім емоційно-оцінної функції, складні прикметники в романі «Софія» Лесі Романчук виконують й інформаційно-номінативну функцію, називаючи більш економним способом те, що виражають здебільшого атрибутивні сполуки звичайного прикметника із субстантивом.

Дослідивши лексико-семантичну сутність якісних та відносних прикметників-композицій, ми виділили такі основні їх семантичні групи:

- прикметники для вираження колірної ознаки: *шоколадно-темні очі; темно-бузкова сукня; зелено-жовто-червоними рядочками; рубіново-прозорого вина; зелено-захисними військовими наметами; сметанно-білу шкіру; перлинно-білими зубами; брудно-чорного кольору очима; синьо-зеленими очима; сліпучо-білими зубами; чорно-червоно-синьо-сіро-зелені плями на обличчі; молочнобіле обличчя; з темно-бузковими сосками; біло-рожевого, мов зефір, ...солодкого тіла; яскраво-червоні губи; блакитно-прозора пастка з гудзиками;*

чорнооке щастя; бузково-фіолетового янгола; синьо-зеленим полум'ям; сіро-синьо-прилизаний ефрейтор; казенно-синього кольору спідниця і піджак; золотокосу красуню й інші. З наведених зразків видно, що в тексті роману активно функціонують як складні ад'єктиви для вираження ознаки кольору чи його відтінків безпосередньо (синьо-зелене полум'я, яскраво-червоні губи, зелено-жовто-червоними рядочками), так і похідні для вираження колірної ознаки через порівняння з предметом певної барви (шоколадом, бузком, рубіном, сметаною, перлинами, молоком, снігом, золотом);

- прикметники для вираження ознаки предмета за смаковими, запаховими та функційними властивостями деяких продуктів харчування: *шашликово-шампанським та полунично-суничним лісом; солодко-кислувато-винно-коньячно-молочного смаку справжніх шоколадних делікатесів; солодко-шоколадний, булькотливо-градусний чи сирो-сметанно-яєчний дарунок; після ковбасно-шоколадної дієти хлібно-яблучна; із кремково-шоколадною начинкою; кілограм напівпаперово-напівкροхмальної ковбаси; вдарив запах спирто-горіччано-винно-коньячних напоїв; бараболяно-банякове господарство;*
- прикметники для вираження ознаки предмета за його призначенням, функціями, часовою характеристикою, відчуттям: *в приладобудівному інституті; фельдшерсько-акушерський пункт; на велелюдному майдані; старовинним парком; густо-непроникна темінь;*
- прикметники для вираження ознаки за внутрішніми якостями людини: *легковажна голівонька; засоромлено-щасливі очі; кокетливо-легковажний настрій; колючого Бабиного-Яєного характеру; сонцесяйну персону; залізобетонний мур заговорив (про директора медучилища); людиноподібною злою потворою (про головного лікаря); ясновельможний князь Ігор; кришталево-чиста душа;*
- прикметники для найменування медичних термінів: *черепно-мозкова травма; сполучнотканинна перетинка; акушерсько-гінекологічна служба; стрілоподібний шов; плідоруйнівна операція;*
- прикметники для вираження ознаки предмета за слуховим сприйняттям: *глибокий, оксамитово-шовковий, низько-тремтливий, високо-дзвінкий, густо-солодкий, м'яко-заколисуючий, терпко-збуджуючий, твердо-вимогливий голос її чоловіка; почула лагідно-манливу хвилю його голосу; загадково-глибоким голосом; [розмовлятимуть] лоблажливо-похвальним чи грізно-звільняльним тоном;*
- прикметники для вираження ознаки абстрактних понять: *приємно-відпочинкові плани; кришталево-прозорий простір; святково-робочого дня; тенденційно-цнотливий спосіб; білосніжне життя; святково-закоханій настрій;*
- прикметники для позначення зовнішнього вигляду людини або деяких частин тіла: *золотокосий янгол із сонячно-зоряними очима; вирячив короткозорі очиська; лисувато-сивий буркотун; сіроокий хлопчисько; був огидно-потворним, гладким, незграбним свідком; смикав сосископодібного пальця;*
- прикметники для вираження оцінної характеристики деяких предметів людського побуту: *подзюрковано-запраний халат; капці сороково-розтоптаного розміру; капелюшок зі старомодними широкими крисами; казенно-синього кольору спідниця і піджак; скинула оту блакитно-прозору пастку з гудзиками (про блузку), дорогоцінна водичка (про джерельну воду).*

Аналізуючи ці лексико-семантичні типи прикметників-комполітів, простежуємо багатоплановість значень, яких вони набувають у мові твору. Одні з них характеризуються більшою експресивністю, інші є менш експресивни-

ми, а деякі, як зазначено вище, виконують власне атрибутивну [номінативну] функцію. Наприклад, для позначення ознаки процесу консервації овочів Леся Романчук використовує, на перший погляд, семантично несумісні поняття: з одного боку, це емоційно-оцінний прикметник, а з іншого, — стилістично нейтральний субстантив: *Щойно банки з огірками пройшли всі хитромудрі операції, Максим делікатно узав з її рук ключа для кришок* [Романчук 2007, с.596]. Вдало поєднуючи такі складники, авторка досягає певного стилістичного ефекту, створює оригінальні прикметниково-іменникові інновації, які характеризують звичайні побутові ситуації персонажів, сферу їх професійної діяльності, окремі поняття, які пов'язані з їхньою роботою, будь-які життєві абстракції. Експресивність таких складних прикметників здебільшого посилюється завдяки метафоричності: *Приїзд Вікторії вніс у примітно-відпочинкової плани певний дисонанс* [Романчук 2007, с.600]; *І от у цьому царстві сіро-біло-червоної медицини, суворо-клітинкової педагогіки, бараболяно-банакового господарства з'явився Він* [театр] [Романчук 2007, с.74]; *Стала під гарячий душ, зміла з обличчя косметику, а заразом і той кокетливо-легковажний настрій, з яким зустріла свято* [Романчук 2007, с.429]; *Софія, та й Ігор ... раділи Христичам, до того ж спокуса шашликово-шампанським та подунично-суничним лісом була неабиякою* [Романчук 2007, с.529]. Із наведених зразків видно, що Леся Романчук для досягнення художньої виразності, емоційної насиченості, креативності думки майстерно поєднує водночас в одному реченні кілька композитів.

Особливо зацікавлюють читача складні ад'єктиви, художньо-виразальна функція яких посилюється такими стилістичними тропами, як порівняння чи епітет: *Диво дивне ця жінка! Він уже бачив її усякою, зазирає в усі куточки її біло-рожевого, мов зефір, і такого ж солодкого тіла, пестив його, цілував...* [Романчук 2007, с.249].

Для урізноманітнення авторського мовлення письменниці здебільшого послуговується двокомпонентними композитами, але в романі деінде натрапляємо на складні прикметники, які мають у своєму складі три, чотири і навіть п'ять основ, тобто вони є багатоконпонентними основами: *Та лише одній з них [цукерці] судилося зазнати насолоди розтанути, огорнувши неземними пестоцями... солодко-кислувато-винно-коньячно-молочного смаку справжніх шоколадних делікатесів вибагливі рецептори досвідченої гурманки* [Романчук 2007, с.526]; *Чорно-червоно-синьо-сіро-зелені плями чергувалися на її обличчі, мов на шаховій дошці* [Романчук 2007, с.511].

Безперечно, надивовиж свіжими, неповторними, різнобарвними та оригінальними за своїм семантико-стилістичним наповненням та структурою є складні ад'єктиви в романі «Софія» Лесі Романчук. Її мовний стиль у творі нерозривно пов'язаний із живим народним мовленням, він ґрунтується на ньому й виростає з нього. Кожний письменник у своїй творчості користується багатогранними засобами загальнонародної мови, але в приййомах їх відбору й осмислення, літературної обробки і використання цих мовних засобів, у найефективніших, найзручніших способів словотворення, в характері метафоризації виявляється саме індивідуальна своєрідність художника слова, обумовлена його світоглядом, його естетикою, темою твору [Каленюк 2007, с.244].

Список використаних джерел:

1. Каленюк, С.О. Специфіка дослідження мови художньої прози. *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету. Філологічні науки* : зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський, 2007. Вип. 15. Т. 1 С. 241-244.

2. Романчук Л. Софія. Не залишай... (книга 1). Не залишай мене... (книга 2). Тернопіль, 2007. 624 с.
3. Сологуб Н.М. Мовний світ Олесея Гончара. Київ, 1991. 140 с.

Speech goes in the article about a saturation the difficult adjectives of language a novel «Sofia» of Lesia Romanchuk, the question of connection of artistic style lights up with the world view of author, co-operation of current and author language. The lexic-semantic analysis of difficult adjectives is also carried out in research, they are selected basic groups after structural signs, certainly stylistic functions.

The first element of individual style of writer is a word. In him an author fastens the vision and understanding of reality, world view ideals, consequences of creative cognitive activity, are certain. Exactly through an artistic word a reader submerges in the world of author ideas and appearances, cognizes essence of creation of writer.

The language of artistic literature brushes up constantly, changes which are tested by the folk colloquial broadcasting are reflected in it. A writer, sensible to the word, to his emotional, expressive nature notices such changes. In the system aesthetically beautifully organized whole which every work of writer is, a word acquires new qualities: enriched him semantic structure, possibilities of artistic expressiveness broaden. The features of creative perception of the world are reflected in new aesthetically beautiful meaningfulness, individual manner vividly associative thought of master of word.

A reiteration, modifications, transformations, unexpected combinations, with other units give them special artistically semantic values, revive them, do unique and original. In difficult and many-sided prose of Lesia Romanchuk the special place is occupied exactly by such linguistic units – adjectives-composites. Her linguistic style in work indissolubly constrained with the living folk broadcasting, he is based on him and grows from him. Every writer in the creation uses many-sided facilities of national language, but in the receptions of their selection and comprehension, literary treatment and use of these language means, at the most effective, most comfortable methods of word-formation, individual originality of artist of word, conditioned his world view, his aesthetics, appears in character of metaphorization exactly.

Key words: adjectives, composites, semantics, emotionally evaluation, stylistic, expression.

Отримано: 08.10.2019 р.